

ülkelerinde geleneksel sayılan üslûbu ya-
şatmaya yönelenlerin yanı sıra udu gitar
gibi kullanmayı seçen icracılar da yetiş-
mektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Salâhî, *Hocasız Ud Öğrenmek Üslûlu*, İstanbul 1326; a.mlf., *İlâveli Ud Muallimi*, İstanbul 1340; Muallim Fahri [Kopuz], *Nazarî ve Amelî Ud Dersleri*, İstanbul 1336; Cemil Beşir, *el-Üd ve tarîkatu tedrisih*, Bağdad 1961; Mahmut Ra-
gıp Gazimihal, *Musiki Sözlüğü*, İstanbul 1961, s. 259-260; C. Sachs, *Kısa Dünya Musikisi Tarihi* (trc. İlhan Usmanbaş), İstanbul 1965, s. 16; a.mlf., *The History of Musical Instruments*, New York 1968, s. 253-255; Mahmoud Guettat, *La musique classique du Maghreb*, Paris 1980, s. 234-238; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 89; a.mlf., "Türk Sazları: 2", *MTM*, sy. 4 (1331), s. 137-139; H. G. Farmer, *Studies in Oriental Music* (ed. E. Neubauer), Frankfurt 1986, II, tür.yer.; a.mlf., "Zelzel", *İA*, XIII, 507-508; A. Shiloah, *The Dimension of Music in Islamic and Jewish Culture*, Aldershot 1993, s. 179-205; Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları* (haz. Erol Şadi Erdiç - Faruk İlikan), İstanbul 1994, s. 191-194; Şerif Muhiddin Targan, *Ud Metodu* (nşr. Zeki Yılmaz), İstanbul 1995; *The New Grove Dictionary of Musical Instruments* (ed. Stanley Sadie), New York 1995, III, 687-693; Habib Hassan Touma, *La musique arabe*, Paris 1996, s. 91-95; Hakkı Süha Gezgin, *Edebî Portreler* (haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 1997, s. 343-345, 375-377; Mutlu Torun, *Ud Metodu*, İstanbul 2002; İsmail Baha Sürelsan, "Uda Dâir", *MM*, sy. 211 (1965), s. 197-198; C. E. Bosworth v.dğr., "Üd", *EP* (İng.), X, 767-773.

FİKRET KARAKAYA

el-UDDE

(العدة)

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın
(ö. 458/1066)

fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *el-Üdde fî usûli'l-fıkıh*'tır (İbn Ebû Ya'lâ, III, 384). Eserin usul konularının tamamını ihtiva eden ilk sistematik Hanbelî usul kitabı olduğunu söylemek mümkündür. Önceki Hanbelî âlimlerinin usul alanındaki görüşlerini içermesi yönüyle *el-Üdde* Hanbelîler açısından, Cessâs'ın *el-Fuşûl*'ünün Hanefîler açısından sahip olduğu öneme sahiptir. Eserin mevcut tek nüshasının sonundaki kayıttaki 428 (1036-37) yılında tamamlandığı belirtilmektedir. *el-Üdde*'nin başında fıkıh ve fıkıh usulü tanımlarıyla delillere genel bir bakış yapıldıktan sonra "tanımlar" ve "harfler" başlıklarıyla geniş bir girişe yer verilmiş, birinci bölümde fıkıh usulü terimlerinin yanında bazı mantık ve kelâm terimlerinin tarifi yapılmış, ikinci bölümde fikhî hükümleri ilgilendiren harflerin anlamları açıklanmıştır (I, 67-212). Kelvezânî'nin *el-*

Temhid'i ile Ebû'l-Vefâ İbn Akil'in *el-Vâzih*'inde devam ettirilen bu yöntem daha sonraki Hanbelî usul kitaplarında terkedilmiştir. Ana konuların (bab) altında emir, nehiy, umum, nesih, haberler, icmâ, taklid, kıyas, illet, sual, cevap ve muarazanın kısımları, ictihad şeklinde sıralandığı eserde alt konular "mesele" ve "fasıl" başlığı altında verilmiştir. *el-Üdde*, Ahmed b. Hanbelî'nin kullandığı bazı ifadelerin ne anlama geldiğine ilişkin kısa bir bölümle sona ermektedir.

Eserin başında yapılan taksimde deliller asıl, mefhûmü'l-asıl ve istishâbü'l-hâl olmak üzere üçe ayrılmıştır. Asıl kapsamında kitap, sünnet ve icmâ yer alır. Hitabın delâletle ilgili konular mücmel ve mufassal (mübeyyen) şeklinde birinci asıl (kitap) çerçevesinde ele alınmıştır. Mefhûmü'l-asıl kapsamında ise mefhûmü'l-hitâb (mefhûmü'l-muvâfaka ve lahnü'l-hitâb), deflü'l-hitâb (mefhûmü'l-muhâlefe) ve ma'ne'l-hitâb (kıyas) yer alır. İstishâbü'l-hâl de berâetü'z-zimme istishâbü ve istishâbü'l-hâli'icmâ şeklinde ikiye ayrılır. Hitabın delâletinin asıl ve mefhûmü'l-asıl şeklindeki bu ayrımının ana hatları itibarıyla kelâmî usulcülerin mantuk-mefhum şeklindeki ayrımına denk düştüğü söylenebilir. Delillerin ve delâlet şekillerinin buna benzer tasnifini bazı farklılıklarla Ferrâ'dan önce İbn Fûrek'te görmek mümkündür (M. Hassân İbrâhim, s. 549, 560, 566, 575, 620). Meselâ Ferrâ, fehve'l-hitâb ve lahnü'l-hitâbı mefhûmü'l-hitâb kapsamında değerlendirirken İbn Fûrek bunları diğer iki kısım ile birlikte dörde ayırdığı ma'kulü'l-asıl başlığı altında ele almıştır.

el-Üdde'de farklı görüşlere temas edilirken şöyle bir yöntem izlendiği görülür: Müellif, konunun başında tercih ettiği görüşü belirtir o konuda Ahmed b. Hanbelî'den gelen rivayetleri sıralamış, ardından diğer ekol ve usulcülerin görüşlerini zikretmiş, daha sonra benimsediği görüşün gerekçesini ortaya koyarak bu görüşe yönelik muhtemel itirazları cevaplama yoluna gitmiş, son olarak da muhalif görüşlerin gerekçelerini kaydedip bunlara cevap vermiştir. Bu açıdan bakıldığında *el-Üdde* Hanbelîler yanında Hanefî, Şâfiî, Eş'arî ve Mu'tezilî usulcülerin görüşlerini inceleyen, az da olsa Mâlikî ve Zâhirîler'in görüşlerine değinen mukayeseli bir eserdir. Müellif ekollerin kendi içindeki görüş farklılıklarını ihmal etmemekle birlikte bazı konularda bu hususu dikkatten kaçırmıştır. Meselâ Hanefîler'e nisbet ettiği mutlak emrin fevri gerektirdiği görüşü (I, 282) Kerhî ve Cessâs'a ait olup (*el-Fuşûl*, I, 295)

Hanefîler'de hâkim görüş bunun aksi yönündedir (krş. Şemsüleimme es-Serahsî, I, 26). Mu'tezile'ye izâfe ettiği mutlak emrin nedbe delâleti yönündeki görüş de (I, 229) Ebû Hâşim ve Kâdî Abdülcebbar'a aittir (krş. *el-Muğnî*, XVII, 107; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, I, 50-51).

Müellif, kelâm ile bağlantılı konularda Mu'tezile'ye muhalif olarak Eş'arî bakış açısını benimsemekle birlikte (meselâ bk. I, 90, 216; II, 392, 422) birçok konuda onlardan ayrılır (meselâ bk. I, 214, 222; IV, 1243). Fıkıh mezhepleri açısından ele alındığında benimsediği görüşlerin Hanefîler'den ziyade Şâfiîler'inkine yakın olduğu görülür (meselâ bk. II, 432, 441, 448, 550, 559, 615, 703; III, 788, 814, 885; IV, 1346, 1409). Bununla beraber Hanefîler'in usul anlayışının belirgin özelliklerini taşıyan birçok meselede onların görüşünü benimser (meselâ bk. II, 376-380; IV, 1196, 1379; V, 1604-1610). Sonraki Hanbelî usulcülerini tarafından pek kabul görmeyen bazı görüşlerine şunlar örnek verilebilir: İsimlerin sözlük anlamları şer'î anlamlarına nakledilmez (I, 190; krş. Kelvezânî, II, 252; Ebû'l-Vefâ İbn Akil, II, 426; Muvaakkuddin İbn Kudâme, s. 173; Tûfî, I, 490-492); şer'in gelmesinden önce fiillerde aslî hüküm haramlıktır (IV, 1243; krş. Kelvezânî, IV, 269-282; Ebû'l-Vefâ İbn Akil, V, 259-262; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, II, 765; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, I, 325); farz ve vâcip birbirinden farklıdır (II, 376; krş. Ebû'l-Vefâ İbn Akil, III, 163; Tûfî, I, 274; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, II, 836; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, I, 351-352).

Usulcülere ve onların eserlerine yaptığı atıflardan Ferrâ'nın *el-Üdde*'de kendi zamanına kadar yazılan usul kitaplarının büyük bir bölümünü gördüğü, onlardan istifade ettiği ve mevcut usul birikimini yansıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer ekolere nisbetle Hanefîler'in görüşlerine daha çok yer vermiştir. Bunda babasının Hanefî mezhebine mensup bir fakih ve muhad-dis olmasının da (*DİA*, X, 253) etkisi düşünülebilir. Hanefîler'in görüşleri için başvurduğu kaynakların başında Cessâs'ın *el-Fuşûl*'ü gelmektedir. Ancak Hanefîler'in görüşlerinden yalnız faydalanmakla yetinmemiş, benimsediği görüş ve değerlendirmeleri bu eserden iktibas etmiştir. Meselâ beyanın tanımı, beyan çeşitleri, beyana ihtiyaç duyan şeyler ve kendisiyle beyanın yapıldığı şeylere dair konuları çok az bir tasarrufla Cessâs'ın eserinden aktarmıştır (*el-Üdde*, I, 100-130; krş. *el-Fuşûl*, I, 238-258). Bunun dışında Hanefîler'in görüşleri bağlamında istifade ettiği ve ter-

cihlerine yer verdiği kişiler arasında Kerhî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ el-Cürcânî önemli yer tutmaktadır. Eserine atıfta bulunmasından hareketle (II, 666) Bâkîllânî'nin *et-Taqrîb ve'l-irşâd*'ını gördüğü ve Eş'arî usulcülerine nisbet ettiği hususlarda bu kaynaktan faydalandığı anlaşılmaktadır. Kâdî Abdülcebbar ve Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin eserlerine atıf yapmamakla birlikte Mu'tezile'ye nisbet ettiği görüşlerde onların eserlerinden faydalandığını söylemek mümkündür (muhkem ve müteşâbihin tanımı konusunda isim belirterek Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'ye atıfta bulunur [II, 6879]; *el-Mu'temed*'de yer almayan bu tanımları Ferrâ muhtemelen Basrî'nin *el-Umed*'e yaptığı şerhten aktarmıştır). Müellif eserinde akaid, tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân, hadis ve ulûmü'l-hadis, fıkıh ve Arap dili konusunda yararlandığı birçok esere atıfta bulunmuştur (neşredenin girişi, I, 37-47).

Usulcüler tarafından fıkıh usulü yazımında izlenen, kelâmcıların ve fakihlerin yöntemi şeklindeki ayırımın esasını, usul kurallarını mezhep imamlarından gelen rivayet ve görüşler doğrultusunda tesis etme düşüncesinin meydana getirdiği kabul edilecek olursa genelde Hanbelîler'in ve özetle Ferrâ'nın *el-Udde*'de fakihler yöntemini izlediğini söylemek mümkündür. Zira usul kurallarını Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetler doğrultusunda oluşturmaya büyük özen ve gayret göstermiştir. Şöyle ki, her konunun başında o konudaki usul kuralını belirlemeye yönelik olarak Ahmed b. Hanbel'den nakledilen rivayetleri sıralamış ve tercihini buna göre yapmıştır. Aktardığı rivayetleri râvileriyle birlikte veren Ferrâ, bulabildiği bütün rivayetleri tercih ettiği görüşün Ahmed b. Hanbel'e aidiyetini desteklemek için kullanmıştır (meselâ bk. II, 448-453). Ayrıca bu rivayetlerin meseleye nas, zâhir, işaret ya da imâ yoluyla mı delâlet ettiğine dikkat çekmiştir (meselâ bk. I, 215, 224, 248, 293, 339). Ahmed b. Hanbel'den gelen farklı görüşlere dayanak teşkil edecek rivayetlere yer verip bunlardan birini tercih etmiştir (meselâ bk. Hz. Peygamber'in, niteliği bilinmeyen fiillerinin nedbe değil vücûba delâlet ettiği konusu, III, 735-738; önceki peygamberlerin şeriati'nin Resûl-i Ekrem'i, dolayısıyla ümmetini de bağladığı konusu, III, 753-757). Hanbelî usulcülerindeki ihtilâflar da esasen Ahmed b. Hanbel'den nakledilen farklı rivayetlerin tercihinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Ferrâ'nın genelde kelâmcı usul anlayışına karşı menfi bir tavır ser-

gilemesi, fer'î konularda inceleme yapmadan önce usulün öğrenilmesinin mümkün olmadığını (I, 70) ve usulü bilmekle beraber fûrû-i fikhî bilmeyenlerin muhalefetinin icmânın teşekkülünde dikkate alınmayacağını ifade etmesi de (IV, 1136) bu eserinde fakihlerin yöntemini izlediğini söylemeye imkân veren karîneler arasında sayılabilir.

el-Udde başta Ferrâ'nın öğrencileri Kelvezânî ve Ebû'l-Vefâ İbn Akîl olmak üzere Muvaffakuddin İbn Kudâme, Tûfî, Şemseddin İbn Müflih, Ali b. Süleyman el-Merdâvî ve İbnü'n-Neccâr el-Fütühî gibi birçok Hanbelî usulcünün eserlerinde kullandığı temel kaynaklardır. Eser üzerine müellifin kendisi *Muhtaşarü'l-Udde* adıyla bir çalışma yapmışsa da (*Tabakâtü'l-Hanâbile*, III, 384) günümüze ulaşmamıştır. *el-Udde*, Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî tarafından 1977'de Ezher Üniversitesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanmış ve yayımlanmış (I-III, Beyrut 1400/1980; I-V, Riyad 1414/1993), ayrıca Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut 1423/2002).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fikh* (nşr. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî), Riyad 1414/1993, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 37-47, 64; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-usûl* (nşr. M. M. Tâmir), Beyrut 2000, I, 238-258, 295; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVII, 107; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1403/1983, I, 50-51; Şemsüleimme es-Serâhî, *Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, I, 26; Kelvezânî, *et-Temhîd* (nşr. Müfid M. Ebû Amşe), Cidde 1406/1985, II, 252; (nşr. Muhammed b. Ali b. İbrâhîm), IV, 269-282; Ebû'l-Vefâ İbn Akîl, *el-Vâzih fi usûli'l-fikh* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1420/1999, II, 426; III, 163, 361; V, 259-262; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Mekte 1419/1999, III, 384; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir* (nşr. Abdülazîz b. Abdurrahman es-Saîd), Riyad 1987, s. 173; Tûfî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1990, I, 274, 490-492; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 91; İbn Receb, *eż-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin), Riyad 1425/2005, I, 3; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *et-Tahbir şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh* (nşr. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn), Riyad 1421/2000, II, 765, 836; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevebi'l-münir* (nşr. Muhammed ez-Zühaylî - Nezîh Hammâd), Mekte 1413, I, 325-351-352; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1401/1981, s. 465; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 99; M. Hassân İbrâhîm, *İbn Fârek ve âşârühü'l-uşûliyye: el-Muhtaşar fi'l-usûl*, Dımaşk 1422/2002, s. 549, 560, 566, 575, 620.

ÛDEH, Abdülkâdir

(bk. ABDÛLKÂDİR ÛDEH).

UDHİYYE

(bk. KURBAN).

UFUK

(الأفق)

Grekçe'si "ορίζω" (bölmek, ayırmak) olan Arapça **ufk** (çoğulu âfâk) teriminin tanımını, eski astronomlar tarafından bilinmesine rağmen ancak Hipparchos (ö. m.ö. 120) yapmış ve küresel astronomide kullanmıştır. Hipparchos'un ardından bu terime Batlamyus, dünya merkezli sistemin matematiksel ayrıntılarını açıkladığı *el-Mecisti'*de ufuk dairesiyle birlikte sıkça yer vermiştir. Küresel astronominin en önemli matematiksel parçalarından birini teşkil eden ufuk sonraki astronomlar tarafından da ölçümlerde kullanılacaktır. Bu arada müslümanların konuya yaptıkları katkılar çok önemlidir. IX. yüzyıl Türk astronomlarından Fergânî ufuk dairesini şöyle tanımlar (*The Elements*, s. 114): "Yeryüzünde görünen gökyüzü ile görünmeyen gökyüzünü ayıran dairedir ve kutbu zenittir; bu daire göğü ikiye bölen büyük dairelerdendir". XI. yüzyıl astronomlarından Bîrûnî de *Kitâbü't-Tefhîm*'de ufuk terimini ve bileşenlerini ayrıntılı biçimde kaydeder (bk. bibl.).

Gözlemcinin bulunduğu noktadan yere çizilen teğet düzlemin gökküre ile ara kesitine ufuk adı verilir. Çekül doğrultusuna dik her düzlem bir ufuk düzlemdir. Diğer bir ifadeyle görünüşün herhangi bir şekilde engellenmediği bir alanda ve havanın açık olduğu bir zamanda sabit bir noktadan çevreye bakıldığında gökyüzü ile yerin birbirine değer gibi görünen noktalarının oluşturduğu dairesel çizgiyle sabit nokta arasındaki alana ufuk denir. Sabit nokta çok düz bir alanda ise (açık deniz veya düz bir ova) ufuk daire biçiminde algılanır. Buna göre dört ufuk vardır. 1. Gerçek ufuk (ufk-ı hakîkî). Gözlemcinin bulunduğu noktadan geçen çekül doğrultusunun yerin merkezine uzatılması ve orada bu doğrultuya dik olduğu düşünülen düzlemin gökküreyle kesiştirilmesi sonucunda görülen ufuktur. Gerçek ufukun meydana getirdiği bu daireye büyük ufuk dairesi denir. Gerçek ufuk görünür ufka paralel olan ve yerin merkezinden geçen düzlemdir;